

Vita a nyelvtudomány jövőjéről (1972)

Szerk.: I. Gallasy Magdolna. Bp., 1978. 84 lap (ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 21.)

Valamilyen formában és fokon minden korban minden egyént és közösséget foglalkoztatott az a kérdés, mi várható a holnaptól, mit rejteget – tartogat a jövő. Ez a fajta ún. „örök” kíváncsiság az ókortól napjainkig élve élő tulajdonságunk. A jósök szavait – adták legyen válaszaikat bármilyen varázslatok, madarak vagy komputerik igénybevételel – mindig érdeklődés fogadta. A holnap mineműségének firtatása idővel túlnőtt a személyek és csoportok szubjektív jövőjét találgató jósolgatásokon, s a perspektívák, tendenciák, tervek, lehetőségek összehangolt vizsgálatával a sejtéseken, az úri szélhámosságon alapuló „jövőbelátást” felváltotta a jövőkutatás tudománya, amely e formájában szükséges és alkalmas eszköze már a legtöbb szakterület, tudományág távlatai viszonylag pontos meghatározásának, bemérésének.

A társadalomtudományok területén ma még – a szubjektív tényezők nagyobb száma miatt – ritkábban alkalmazzák a prognosztikát. Éppen azért örvendetes, hogy a hetvenes években három egymástól független – de a végső következtetéseket illetően sokban egyező – prognosztikai felmérés is készült hazánkban a nyelvtudomány körében. (Az első és második összeállítás egészében a nyelvtudomány csupán rész.) Az egyik felmérés a Művelődésügyi Minisztérium felkérésére készült, s része a magyar felsőoktatás „holnapját” előkészítő gazdag anyagnak, összeállítását részletes kérdőív kibocsátása előzte meg. A Magyar Tudományos Akadémián is készült – ugyancsak szélesebb keretek között – hasonló jellegű anyag, amelyben valamennyi osztály felbecsülte saját területének lehetőségeit, ezzel összhangban tervezve az egyes tudományágak jövőjét, fejlesztési koncepcióit. A harmadik – amelyet a továbbiakban részletesebben ismertetek – a nyelvész fiatalok baráti körének, a Bokornak a vitaestjére állt össze szóbeli előadásokból, levelekből, hozzászólásokból. A vitát természetesen itt is megelőzte egy gondosan összeállított és nagy számban szétküldött körlevél, amely a nyelvtudomány jövőjére vonatkozó kérdéseket tartalmazta.

A vitát I. Gallasy Magdolna kezdeményezte, a kérdőívet is ő tervezte meg – s végezetül – az ő gondozásában jelent meg a címben jelzett, a vitaanyagot tartalmazó füzet. Sajnos, a szerkesztő a szóban nyilatkozók, ill. hozzászólók némelyikét nem tudta rávenni arra, hogy véleményét írásban is összefoglalja, s ilyképp e kötet nem tükrözi teljesen az elhangzott vitát. Ez azonban éppúgy nem róható fel a szerkesztő vétségéül, miként az a négy esztendő késés sem, amely a vitát a kiadvány megjelenésétől elválasztja. Arra azonban a szigorú – és érthetetlen – terjedelmi korlátok ellenére is módot kellett volna találnia, hogy az előszóban felsorolja a vita valamennyi résztvevőjét.

Az ismertetést azzal kezdem: a vita olyan érdekes és izgalmas volt, hogy egész anyagával érdemes megismerkedni. Érdekessége – prognosztikai fogantatásából következően is – időtálló, tehát évek múlva is szívesen olvassuk újra. Más, mint egy konferencia, értekezlet sokszor szintén nem közömbös szövege, szubjektívebb, színesebb, őszintébb, kötetlenebb, csapongóbb, demokratikusabb. A nyilatkozók (Balogh Lajos, Benkő Lóránd, Dezső László, Elekfi László, I. Gallasy Magdolna, Cs. Gyimesi Éva, Hajdú Péter,

Hexendorf Edit, Imre Samu. Kubínyi László, Ladó János, H. Molnár Ilona, Nyíri Antal, Papp László, Pesti János, Rácz Endre, Róna-Tas András, R. Rostás Mária, Szabó Géza, Tompa József; Velcsov Mártonné, Füredi Mihály, B. Lőrinczy Éva, Antal László, S. Hámori Antónia, Zsilka János, Deme László, Pais Dezső) kor-, rang- és fokozatbeli különbségét nem érzékeljük a szövegekből, a magvas és fontos gondolatokon számosan osztoznak.

A töprengés, a termékeny ötletek és a vita kiváltásának mintegy előfeltételét a feltett kérdések jelentik, megismerésük elengedhetetlen:

„... a tervezés – egyre inkább – hosszú távú. A futuroológia: tudományággá vált. S ha a prognosztika módszereiben nem is vagyunk a legújáékozottabbak, mégis hiszem, hogy megjelenhet egyszer előttünk a jövő(nk), – leginkább is körvonalalaiban.

Hiszen, akik ma kutatják a nyelvet, reméljük ezt teszik a továbbiakban is, és munkásságuk hat a még továbbiakig is, így feltétlenül kibontakozna a majdani nyelvészet körvonalalaiból valamennyi, ha tőlük megtudnánk azt, hogy hogyan látják vagy hogyan sejtik, milyennek szeretnék – és milyennek nem szeretnék egyrészt az egyes szűkebb szakterületek, másrészt a nyelvvel foglalkozó tudomány – és tudományok – jövőjét.

... Hogyan alakul majd – s hogyan alakuljon – a nyelvészet helyzete és befolyása más tudományágak közt? És az emberek között, a társadalomban? Milyen területeken lesz rá leginkább szükség? És főleg melyik ágára? És miért? Hogyan – mennyire és milyen módon – tudja az igényeket kielégíteni?

A régi, új, újabb és újabb elméletek, irányzatok és módszerek közül melyek kerülnek – és melyek kerüljenek – előtérbe a közelebbi jövőben? És a távolabbiban? És persze: miért?

S az újabb kérdések újabb miérteket vetnek fel.

És vajon e kérdések megválaszolásánál külön kell-e a nyelvtudományról és külön a hazai nyelvtudományról beszélni?”

A válaszok mindegyike önmagában is figyelmet érdemel, egyenkénti számbavételükre azonban nincs lehetőség.

A válaszok legtöbbje spontán jellegű, ebből következőleg a válaszadók zöme nem gondolta végig a következőket: a jövőt háromféleképpen lehet elképzelni: 1. lehet álmodni róla (s elmondani, milyennek szeretnénk látni – függetlenül jelen adottságaitól); 2. el lehet várni tőle a jelen hiányainak, mulasztásainak pótlását (anélkül, hogy a majdan jelentkező új igényekre, feladatokra tekintettel lennénk); 3. a múlt eredményeinek, a jelen adottságainak (személyi, tárgyi, anyagi, oktatási feltételeinek) ismeretében, bizonyos tendenciák figyelembevételével – teret adva bizonyos szubjektív vágyaknak is – lehet megtervezni, elképzelni.

A három „megközelítés” általában keverten jelentkezett, de a legtöbb „szólót” az első szempont játszotta.

Ami a konkrét kívánalmakat, a jövőt illető igényeket illeti, kartársaink a következő műveket, munkálatokat, vizsgálatokat „várják el” az utókortól (a felsorolás nem teljes): a nagyszótárt, új nyelvtörténeti szótárt, regionális nyelvjárási szótárakat s általában különféle egyéb szótárakat és nyelvi statisztikákat; a beszélt nyelv kutatását, intenzív mondat-tani és kontrasztív kutatásokat, a magyar nyelv szerkezetének feltárását.

Jóval több szó esett tudománypolitikai, tudomány-rendszertani kérdésekről és a tudományos morálról, ill. a tudomány társadalmi helyzetéről, megítéléséről.

Egybehangzónak tartható az a vélemény, hogy fokozódik a tudományon belüli differenciálódás, de nő a fontossága az interdiszciplináris kutatásoknak is. Szorosabbá válnak a kapcsolatok a természettudományok különféle ágazataival, de igen nagy energiát igényel majd a nyelv számos aspektusa gépi feldolgozásának megfelelő programozása. Kevesebb lesz a heveny és agresszív „divat”, s egyetlen új elmélet sem kerül monopolhelyzetbe. Hamarabb lelepleződnek az áltudományos „stiklik”, s a terminológiai zűrzavart terminológiai egység váltja fel. Többen is bíznak abban, hogy a nyelvtudomány – a technika további térhódítása ellenére is – nemcsak humán, de humánus tudomány marad, nem zárkózik elefántcsonttoronyba, érzékenyebben reagál majd a társadalom igényeire. Igazságosabb lesz a teljesítmények megítélése, s kevesebb lesz a formális vita, a személyeskedés.

Már ez a felsorolás is jelzi, hogy korunk mínuszait jövőbeli pluszoknak szeretnék látni többen is, s e pluszokat az emberi viszonylatok, magatartásformák szférájában már a közeljövőben megvalósult formában képzelik el. Éppen ezért, véleményem szerint egyik-másik „elvárás” már nem is idealista, hanem utópista színezetű.

A kötet – a Bevezetővel és az „Összefoglaló helyett” szereplő zárszóval együtt 30 megnyilatkozást tartalmaz. Mint a fentebbi névsorból is látható, a nyelvtudomány számos területét, irányzatát képviseli e 30 írás, de a korosztályi megoszlást tekintve érzékenyen hiányzik a sorból a harmincon aluli nemzedék, azaz az e kérdésben éppen legérdekeltőbb generáció.

Végezetül a vitát kiváltó hetvenes évek eleji szakmai közhangulat érzékeltetése végett is, de bölcs, messze- és széttekintő szemlélete miatt is Kubinyi László írásából idézek néhány gondolatot: „Maguk a kérdések... jellemzők... a hazai nyelvészek egy részének közérzetére, s jelzik azt is, milyen helyet foglal el a nyelvészet a közvéleményben. Ilyesféle, jellemző kortűnet az is, hogy valahányszor nyelvi kérdésekről esik szó... nem győzzük megannyiszor eléggé hangsúlyozni... a nyelvtudomány fontosságát, méltatni a világ megismerésnek egyetemes folyamatában elfoglalt helyét. Ez a körülmény mintha a nyelvtudomány öntudatának, pontosabban a nyelvészek szakmai tudatának valamelyes válságát mutatná, mintha a nyelvtudománynak folytonosan bizonygatnia kellene létéhez való jogát, vagy éppen mentegetőznie kellene azért, hogy van. Fizikus, kémikus, biológus vagy akár történész bizonyára nem kérdezne a maga »bokrában« olyasmit, amelyes kérdésekre ez a válasz egyik óhajt lenni a várhatólag sok közül. Ami a nyelvtudománynak gazdasági improduktivitását, sőt a társadalom funkcionálásában, a közléstechnikában stb. is csak igen csekélyke közvetlen gyakorlati alkalmazhatóságát illeti, ebben osztozik számos más tudomány helyzetében, így a történettudományében, az irodalomtörténetében, az archeológiáiban, a néprajzában stb., vagyis több társadalomtudományében, és ez itt most nem – és másutt sem – érdemel szót. Aki a nyelvtudomány fontosságát vagy éppen a léthez való jogát a közvetlen gyakorlati használhatóságában keresné, tévedne most is és – vélekedésem szerint – tévedni fogna a jövőben is; ha prókátorságból teszi, elveszíti és mindig is el fogja veszíteni a pert; ha pedig támadólag említi föl a nyelvtudománynak gyakorlatilag mihaszna voltát, nyíla erőltlenül koppan le annak a folyton épülő várnak a falán, melyet az emberi szellem és művelődés, az emberi önmegismerés fejlődése emel... hazai nyelvtudományunk múltja, eredményei – az általános, elvi érdekű eredmények is – nem predesztinálnak minket az eszméknek és az újabb módszereknek teljesen egyoldalú importjára, sem arra, hogy új eszméink kizárólag importárunk legyenek, végül pedig arra sem, hogy ne csak a tényleges hiánycikkeket importáljuk, hanem minden divatcikket,

mégpedig gyakran minőségi ellenőrzés és vámkezelés nélkül. A nyelvtudomány nemzetközi eszmecseréjébe akkor kapcsolódhatunk be számottevőbb exporttal a jövőben, ha jobban kiaknázzuk hazai adottságainkat; – ha például – Riedl vagy Brassai munkásságát legalább annyira ismerjük és felhasználjuk, mint – például – Chomskyét. Ki mástól vár-nók ezt el? Hiszen a külföldi tudósok nagy része nem tudja hasznosítani a magyar nyelvű szakirodalmat. Egyébként is a »hagyományos« elődök, eredményeik behatóbb ismerete csökkenthetné a korunkban nemzetközi méreteket öltő spanyolviaszgyártást.”

Az 1972-ben rendezett vitát a Bokor, a fiatal nyelvészek jó emlékezetű köre rendezte. Ez a dinamikus baráti társaság olykor dalra fakadt, táncra kerekedett, némi alkoholt (főleg olcsó asztali fehérbort) is fogyasztott, de számos alkalommal fontos, izgalmas tudományos témát is megbeszélt. Némelyik ülésén – láthatóan szívesen – részt vett például Pais Dezső, Bárczi Géza, Benkő Loránd is. Az említett vita óta közel harminc év telt el. Ezért is érdemes az e vita anyagát tartalmazó kötetet átlapozni, s elmeditálni az akkor vélt s azóta átélt jövőről. Szerintem mást, jobbat vártunk.